

## SHAKESPEARE'İN IV. HENRY OYUNUNDA POLİTİKA, KOMEDİ VE İNSANLIK KOMEDYASI

Bülent R. BOZKURT

Shakespeare denince, zaman zaman, "Ne biçim bir dünya bu!" sözünü aklından silemeyen, bu sözün örneklemelerini ömrü boyunca irdelemekten kendini alamayan biri gözümün önüne geliyor.

Shakespeare'in beni en etkileyen yanı şaşırtıcılığı ve buna bağlı olarak "dehayla mayalı" şaşkınlığı. İnsanı ve yaşamı anlayamamış Shakespeare; anlamadığı şeyleri de sanatının tılsımlı aynasında bize göstermiş.

Shakespeare hem şaşırtıcı hem şaşkın; çünkü kendi oyunlarından da (örneğin *Hamlet* gibi) anladığımız kadarıyla şaşkın olmadan, gerçekten ve içtenlikle şaşırtıcı olunamaz. Kendi şaşkın olmadan şaşırtıcı olmaya çabalayan sanatçı inandırıcı olmaz, okurunu, seyircisini, karşısındakini küçümsemiş olur.

Shakespeare'in şaşkınlığında, *Hamlet*'in deliliğinde olduğu gibi, bir yöntem de var. Yoksa, ne demek istediğini başka insanlara iletmezdi. Şaşkınlıkla yöntemin bir arada olması çelişkili değil mi? Büyük sanatçılarla büyük aktörler için değil. Sanatın gizi de burada.

Tabii, şaşkın olup saçmalamakla şaşkın olup yaşamın gizemli titreşimlerini duyabilmek ve duyurabilmek, o sanatçı şaşkınlığını okur/seyircide de uyandırabilmek arasında fark var. İşte bu nedenle, Shakespeare'in şaşkınlığı "dehayla mayalı".

Sanatçının, anlayamadığını anlatma çabasındaki paradoksa değinen çok olmuş. Christopher Fry "Şiir, insanın kendi şaşkınlığını dile getirmesinde bir araçtır", diyor. E.A. Robinson da şiiri, anlatılamayacak şeyi anlatma çabası olarak nitelendiriyor. Şair ve şiirli oyun yazarı Shakespeare'in sanatı bu tanımlamalara eşi az bulunur bir örnek oluşturuyor. Shakespeare bizimle anlatılamazı, anlatılamadığı için sınırsız olanı, sınırsız olduğu için bizlerdeki sanatçı/yaratıcı potansiyelini sonsuza dek uyarma olasılığı en yüksek olanı paylaşıyor.

Paradoksun arkası şöyle: anlatılamaz olan, aynı zamanda açıklanamaz olan demek. Çünkü açıklanabilseydi sanat olmazdı. Açıklanamaz olanı eleştirmenler de açıklayamaz. O halde benim burada yapacağım da genel olarak, *IV. Henry* oyununda olup bitenlerden bir bölümünü seçerek bende uyanan etki ve çağrışımları paylaşma amacı taşıyacak. Tabii insanın “yapmayacağım” deyip yapması ihtimali her zaman var. Söz ve davranışın birbirinden bağımsızlığı Shakespeare’in anlayamadığı ve *IV. Henry*’de işlediği konulardan biri.

Bu amaçla, “Politika, Komedi ve İnsanlık Komedyası” üçgeninde Shakespeare’in şaşırtıcılığına değineceğim. Ağırhklık olarak, üzerinde duracağım sahneler; durumlarla olayların kesiştiği, kişi veya güç odaklarının çatıştığı, Hamlet’in büyüğü aynasında insanın türlü boyutlarıyla ön plana çıktığı sahneler olacak.

Neyin “komik” olduğu üzerinde bugün bile tam bir görüş birliğine varılamamış olmakla birlikte, konu üzerinde çalışmış olanlar, alışılmışın veya beklenenin dışına çıkan herşeyde, yerine, zamanına, konumuna v.b. göre açığa çıkabilecek komiklik potansiyeli olduğunu belirtiyorlar. Çelişki, uygunsuzluk, orantısızlık, terslik, çarpıklık, abartma, tekrar, nesnelere/ varlıklararası alışılmışın veya beklenenin dışında veya ötesinde benzeşme, alışılmadık davranış, durum, olay, düşünce, v.b. herşey komik olabilir.

Burada komedi kuramını irdelemek istemiyorum. “Komik” kavramına değinişimin bir nedeni de, “politika” daki komiklik potansiyeline dikkati çekmek içindi. (Niyetimin politikayı ve politikacıları küçümsemek olmadığını da belirtmek isterim.) Abartılı vaatler, verilen sözlere ters düşen davranışlar, sözü eylem yerine geçerli kılma çabası, belli durum ve dönemlerde aynı konuşma ve davranış biçimlerinin tekrarlanması; kişinin neredeyse robotlaşması; olayların, durumların, rakamların, kavramların amaç ve çıkar doğrultusunda çarpıtılarak aktarılması, kendini tanımama v.b. zaman zaman politikada görülen ve belli bağlamlarda komik olabilecek tutum ve davranışlar.

*Kral IV. Henry* oyununun “politik” olarak nitelendirilebilecek ve oyunda hiç de komik olmayan bölümlerinde de önemli bir komedi potansiyeli görülür. Bir grup komutanın henüz elde etmedikleri toprakları paylaşmaya çalışırken çocuk gibi ama nerdeyse birbirlerini boğazlamaya varacak şekilde tartışmaları, sonra da hiç tartış-

mamış gibi başlangıçtaki durumu kabullenmeleri; bir prensin, düşmanlarına, barışa yanaşırlarsa canlarını bağışlayacağına ve şikayetlerini dinleyeceğine ilişkin şeref sözü verdikten sonra, bir kalemde "Ben söz filan vermedim," diye kestirip atarak hepsini ölüme göndermesi; oyunda, bir kişinin, daha önce öldürülmüş bir askeri kalçasından bıçaklayarak kendisi öldürmüş gibi yapması ve ganimet olarak gördüğü cesedi sırtlayıp götürmesi; yine bir karakterin, ömrü boyu yakın arkadaşı ve can yoldaşı olan biri Kral olunca, yaşamının en büyük beklentileriyle ona yaklaştığında, geçmişin bir anda silinerek Kral'ın yanından kovulması, özünde komik olabilecek ve benim değineceğim durumlar.

Belki de bu durumlar, hiç de komik olmadıkları halde komiklik potansiyeli taşıdıkları için birer "insanlık komedyası" örneği sayılabilir.

Shakespeare, "komik" le hiç komik olmayanı bir arada, içiçe işleyerek, ve hattâ özellikle zamanının bilinen komedi kavramlarının sınırlarını zaman zaman oldukça riskli sayılabilecek bir biçimde zorlayarak nitelikli ve başarılı ürünler vermiş yazarlardan biridir.

*IV. Henry*'de kimi durum ve sahneler acıklı, kimi komik, kimi "fantastik ve grotesk," kimi ise hüznü veya iç bunaltıcı. Shakespeare bu durum ve sahnelerin hepsini bir arada sunarken, insan yaşamının da özel "effect"lerle zaman zaman hızlı çekilmiş, zaman zaman yavaşlatılmış; olay sırası bozulmuş veya çarpıtılmış; kimi yönleri vurgulanmış, kimi yönleri silinmiş bir kesitini veriyor.

*Kral IV. Henry*\* oyununda kişiler genel olarak üç gruba ayrılabilir: Kral IV. Henry ve taraftarları; Kral'a karşı ayaklanan soylular; IV. Henry'nin oğlu Prens Henry (Hal), arkadaşı Falstaff ve yanlarındaki başıbozuk ve çapulcu takımı.

Oyunda politik unsuru birinci ve ikinci gruplar, komik unsuru ise üçüncü grup oluşturuyor. İlk iki grupla üçüncü grubun kesiştiği ve genellikle Falstaff'ın gezindiği yerlerde ise, nitelenmesi zor, çok anlamlı ve derinlikli durumlar ortaya çıkıyor. Her ne kadar Prens Henry hem politik hem de komik grubun bir parçası ise de, her iki grupta da ayrı kişiliklere büründüğünden (örneğin, Kral'ın yanın-

\* Alıntılar, aşağıdaki metin esas alınarak tarafımdan Türkçe'ye çevrilmiştir: William Shakespeare, *King Henry IV, Part I and II*, edited by A.R. Humphreys (London: Methuen, 1960).

dayken serseri ve komik kişiliğini bıraktığından), durumu Falstaff'tan farklı.

Konumuz, oyundaki olaylar dizisi ile yakından bağlantılı olduğundan, zihninlerdeki bilgiyi tazelemek için *IV. Henry* oyununu kısaca özetleyelim.

Olaylar 15. Yüzyılın başlarında, İngiltere ve Gal'de geçer. İngiltere Kralı IV. Henry'nin hükümdarlığının ilk yıllarında İskoç Baronları ayaklanmıştı. Güçlü Northumberland Kontu'nun oğlu Hotspur baronları yenilgiye uğrattı ve çok sayıda komutanı tutsak aldı. Tutsakları doğal olarak Kral'a bırakması gerekmektedir. Ancak, kendi yakın akrabası Edmund Mortimer da İskoçlara tutsak düşmüştür. Hotspur, aldığı tutsakları Kral'a bırakmak için Mortimer'ın fidye ödenerek kurtarılmasını şart koşar. Kral IV. Henry çeşitli bahanelerle Mortimer'ı kurtarmayı kabul etmez. Aslında, tahtın varislerinden olan Mortimer'ın kendisi için tehdit oluşturacağından korkmaktadır. Bu duruma öfkelenen Hotspur'le Percy ailesi asilere katılır.

Bu arada, Kral'ın oğlu ve tahtın varisi olan Veliht Prens Henry (Hal), Falstaff'ın önderliğindeki bir başıbozuk takımıyla birlikte serkeşlik ederek babasını sürekli kızdırmaktadır. Ancak, Prens Henry ayaklanma haberini alınca babasının kuvvetlerinden bir kısmının komutasını üstlenir ve asilerin yenilgiye uğratılmasında büyük pay sahibi olur. Ayrıca, muharebe sırasında babası Kral'ın hayatını kurtarır ve Hotspur'ü öldürür.

Sonuçta asiler, Kral Henry'nin küçük oğlu John'la barış görüşmesi yaparlar. Prens John asilere, dağılırlarsa sorunlarının ele alınacağına ve haksızlıkların giderileceğine ilişkin söz verir. Asî önderler Prens John'un sözü üzerine ordularını dağıtır. Prens sözünden dönerek hepsinin öldürülmesini emreder.

Düşmanın yenildiği haberi Kral Henry'ye ölüm döşeginde ulaşır. Kral'ın ölümünden sonra yerine V. Henry olarak Prens Henry geçer. Prens Henry'nin ilk işi geçmişine bir çizgi çekmek ve bu arada Falstaff'ı da yanından kovmak olur.

Özetten de anlaşılabilirliği gibi, savaşın ve politikanın (ve komedinin) temel unsurlarından biri olan "çarkıta" olgusunun oyunda ağırlıklı yeri vardır. Bu olgunun ortaya çıkışında, savaşın dili olan eylemle politika veya diplomasi'nin dili olan söz arasındaki etkileşim veya etkileşim yokluğu önemli rol oynar.

IV. *Henry* oyununun, zaman zaman hem savaşın hem de politikanın dilini kendilerine özgü biçimde kullanan en önemli kişileri Prens Henry, Hotspur ve Falstaff. Prens Henry oyunun büyük bir bölümünde vaktini serseri ve çapulcularla geçiriyor. Hotspur ise doğuştan asker. Oyunun başında Kral, oğlunun davranışlarından yakınarak, bir veliaht prenste olması gereken tüm özellikleri Hotspur'de gördüğünü söyler:

Prens Henry ve Hotspur daha baştan rakip olarak belirliler. Falstaff ise tam bir palavracı asker gibi, kendine rakip tanımaz. Ama, biraz şan ve şeref kazanmak amacıyla o da Hotspur'ü gözüne kestirecektir.

Başlangıçta Falstaff'ın, dostu Veliht Prens Henry'den, kral olduğunda gerçekleşeceğini umduğu büyük beklentileri vardır:

Sevgili yavrum, sen kral olduğunda İngiltere'de hâlâ darağacı olacak mı?... Kral olursan sakın hırsız mırsız asayim deme.

(1. Bölüm, I. ii. 56-60)

Falstaff'ın aşağıdaki sözleri de, onun pışkinliği yanında, Prens Henry ile aralarındaki ilişkinin yakınlığına ve belki de Prens Henry'nin de aşırı uçlardan oluşan kişiliğine ışık tutuyor.

Evlüyayı bile ayartırsın sen. Senin yüzünden çok bozuldum  
Hal: Tanrı seni affetsin; seni tanımadan önce çok saftım.

(1. Bölüm, II. i. 88-91)

Bu arada Falstaff, Shakespeare'in benzersiz söz, ustalığından ve cambazlığından örnekler verirken, hem bu oyunun hem de yazarın öteki pek çok oyununun ana konularından birine değinir: "Zamanın kimsesiz kalan kötülüklerine biri sahip çıkmalı." (151-2) Sanki kötülük yeryüzünde nerdeyse insandan önce var, ama hep onu kullanacak, ona "sahip çıkacak" birinin olması gerek. Yaşamın, insanın sürekli sözünü ettiği ve kendine yakıştırdığı tüm niteliklere rağmen, ahlaki değerlerden bağımsız, "amoral" bir düzlemde sürüyor olması, Shakespeare'in, varoluşun anlamıyla ilgili olarak, yarı alaylı, yarı ürkütücü bir üslûpla, ortaya attığı seçeneklerden biri.

Söz, Falstaff'ın dile getiriş biçimiyle, komik; ama, özellikle insanın ahlaki kimliği üzerinde uyandırdığı kuşku dikkate alınarak, anlamı biraz uzun boylu düşünüldüğünde, hiç de o kadar komik değil; daha çok bir "insanlık komedyası" çağrıştırıyor.

Prens ve avanesi yine bir soygun planı yaparlar. Ancak bu defa, Prens'le Poins, oyun olsun diye, maske takıp kılık değiştirerek, soygun gerçekleştikten sonra kendi arkadaşlarını soymaya karar verirler. Oyundaki komik durumlardan biri, özünde soyguncuların soyulmasını içeren bu olayla birlikte gelişir.

Soygun planı yapılırken, Prens Henry sahnede tek başına yaptığı konuşmada, zamanı gelince değişebileceği, bu kimliği bırakıp gerçek Prens kimliğini üstlenebileceği ihtimalinden söz eder. Ancak, bu değişikliğin nasıl gerçekleşeceği, sonuçlarının ne olacağı bu aşamada belirsizdir.

Başıbozuklar soygun planını gerçekleştirirken, Falstaff da, bakış açısına göre komik olabilecek veya olmayabilecek ama oyundaki tersliklere ışık tutan yorumlarını sürdürür. Beceriksizlik eden arkadaşına bozulur: "Bunun gibi hırsızlarla soyguna çıkmak da kör talih iştel!" (1. Bölüm, II. ii. 10) Arkadaşlarının kendisine haksızlık ettiğini düşündüğünde isyan eder: "Soyguncularda bile dostluk kalmadı artık."<sup>27</sup> Falstaff'ın bakış açısındaki ikilem, *IV. Henry* oyunundaki önde gelen kişilerin genel tutum ve davranışlarına anlamlı bir ışık tutar.

Prens'le Poins, tasarladıkları gibi, şehirlerarası yolda yolcuları soyan Falstaff ve öteki arkadaşlarına saldırırlar. Falstaff ve yanındakiler can korkusuyla çaldıkları herşeyi bırakarak kaçarlar. Prens Henry'nin önemli kişilik özelliklerinden biri, bu olay sırasında söylediği sözde dikkati çeker. Soygundan sonra şöyle der Prens: "Falstaff ölüm terleri döküyor... Gülmekten vakit bulabilsem ona acırdım." (1. Bölüm, II. ii. 105) Bu oyunda Shakespeare'in dikkatle üzerinde durduğu noktalardan biri, oyun kişilerinin sürdürdükleri yaşamın, en komik görünen anlarda bile, hüznü yanının hiç de uzakta olmadığıdır.

*IV. Henry*'de, çapulcuların yer aldığı bölümlerde zaman zaman masalsi ama ürkütücü bir rüya/oyun havası sezilir. Şen şakrak yaşamıyormuş gibi görünen olaylar arasında ölüm bir gerçektir. Bu bölümlerde ortaya çıkan görünüm hem komedidir hem insanlık komediyası. Bu içiçelik oyun boyunca sürer. Kral yandaşları ve karşıtlarının politik çatışmaları, çıkar kavgaları ve bu kavgaların sonuçları ise, yaşamın hiç de gülünecek birşey olmadığı gerçeğini pekiştirir. Oyunda, gülünecek olanla olmayanı ayırmak kolay olmadığı gibi, bu iki olgu içiçe varolabilmekte, en beklenmedik anda

birinden ötekine geçilebilmekte, kimi için ölüm kalım meselesi olan şeye kimi gülüp geçebilmektedir.

Prens Henry'nin yanındaki çapulculardan Falstaff yer yer pişkin, yenilgiyi kabullenmeyen, yerinde ustaca çarçketmesini bilen bir politikacı tipi de sergiliyor. Bunun en belirgin örneklerinden biri, arkadaşlarıyla birlikte soygunu yaptıktan sonra, (kılık değiştirmiş olan) Prens'le Poins'i görünce tabanları yağlayıp kaçışını Prens'e açıkladığı zaman görülür. Prens önce, onlara saldırının kendisi olduğunu söylemeden Falstaff'ı sorguya çeker. Falstaff da konuyu iyice abartarak anlatır. Kendilerine sanki çok kalabalık bir grup saldırmış; onlar da canla başla dövüştükten sonra kaçmak zorunda kalmışlar gibi yapar. Sonunda Prens durumu açıklar:

Biz ikimiz, siz dördünüze çullandık ve çarptığınızı sizden çarptık... Sen Falstaff tabanları büyük bir kıvraklıkla kaldırdın ve böğürerek aman diledin... Bakalım ne numara çevireceksin şimdi, ne uyduracaksın bu apaçık ayıbını örtmek için?

(1. Bölüm, II. iv. 251-60)

Ama birinci sınıf bir laf ebesi ve safсата ustası olan Falstaff yine üste çıkmayı becerir:

Tanrı şahittir ki, sizi sanki ben peydahlamışım gibi tanıdım. Bakın şimdi, veliahtı öldürmek bana mı düşer? Prens'e el mi kaldırsaydım yani? Bende Herkül yüreği olduğunu siz de bilirsiniz.

(1. Bölüm, II. iv. 262-6)

Bu sahneler, Prens'le Falstaff arasındaki ilişkinin ne kadar yakın olduğunu kanıtlar ve seyircinin kafasında da, şimdilik geri planda tutulan bir ihtimalin, Prens'in Kral olması ihtimalinin, gerçekleşmesi durumunda, Falstaff'ın konumuyla ilgili olarak da sorular uyandırır.

Olaylar yavaş yavaş gelişmekte, ilişkiler değişmektedir. Kral Henry, oğlu Prens'le arasını düzeltir ve onu kendisine katılmaya razı eder. Prens de yaşayışını değiştireceğine ve babasının istediği gibi biri olacağına söz verir.

Kral asi liderlerin bir bölümüne haber göndermiş ve eğer ayaklanmayı durdurur ve yasalara boyun eğlerse, onları dinleyeceğini, şikayetlerine çözüm arayacağını iletmiştir.

Bu arada, sözler, yeminler, güvenceler, taraflar arasında gider gelir. Doğru da söyleniyor gibi olsa, yalan da; söylenenler yanlış da aktarıyor olsa, oyundaki önemli kişilerin çoğu, derin bir inançla, sorunları sözle çözümlene çabası içinde görünürler.

Asi liderlerden Worcester, Kral'a şikayetlerini iletirken bir ara şöyle der:

Daha önce ettiğiniz yeminleri bozarak,  
Verdiğiniz her türlü söz ve güvenceyi unutarak,  
Bu ayaklanmaya yol açan sizsiniz.

(1. Bölüm, V.i. 68-71)

Worcester daha sonra, kendi tarafına döndüğünde, Kral'la olan konuşmasını Hotspur'e aktarır:

Sükûnetle şikayetlerimizi ilettim;  
Tutmadığı sözlerden bahsettim;  
O da hiç söz vermediğini iddia etti.

(1. Bölüm, V.ii. 36-8)

Sanki yaşayan, gerçek olan, geçerli olan tek şey, tek "değer" sözdür. Bu tema oyun boyu hep canlı kalır.

Çatışmalar sürmektedir. Falstaff'la Douglas, Prens Henry'yle de Hotspur ayrı ve birbirlerini farketmeyen ikililer halinde çarpışır. Falstaff ölmüş gibi yaparak düşer. Prens, Hotspur'ü öldürür; yerde yatan Falstaff'ı görür ve öldüğünü sanar.

O ne, eski dost, nasıl oldu da bunca et,  
Ufacık bir canı koruyamadı?...  
Bu kanlı savaşta ölümün pençesine düşen  
En değerli geyik olmasan da,  
En şişkosu olduğun kesin.

(1. Bölüm, V. iv. 101-6)

Oyunun ilginç sahnelerinden biridir bu. Trajik potansiyeli olan iki çarpışmadan biri ölümle biter ve oyunun başta gelen kişilerinden birinin, Prens Henry'nin en büyük rakibinin yaşamı ve tüm beklentileri bir anda sona erer. Öteki çarpışma ise sahte bir ölümle sonuçlanır ve komik bir durumun doğmasına yol açar. Shakespeare yine seyirciden bu iki durumu aynı anda algılayarak değerlendirmesini istemekle bir anlamda riske girmiştir. Ancak, oyun ustalıklı sahneye konduğunda bu sahnenin de çok başarılı olduğu biliniyor.



Prens Henry Falstaff'ın ölü taklidi yaptığını bilmediği için, sözleri gerçekten kaybettiği bir dostun ardından söylediği son sözler olarak görülebilir. Biz seyirci olarak sahneyi komik bulabiliriz ama Prens'in bulmaması gerekir. Üstelik daha bir kaç dakika önce de Hotspur'le bir ölüm kalım mücadelesi yapmıştır. Oysa Prens açıkça alaylı bir dil kullanmaktadır. Bu gibi sahnelere bakılırsa, Prens'in, yaşamında duygulara fazla yer vermeyen biri olduğu söylenebilir. Ancak, Shakespeare'in kişilerinin sık sık birbirinden tuhaf bir şekilde bağımsız kompartmanlarda yaşadığını da unutmamak gerek. Söz gelimi, Prens Henry ile babası Kral arasında, Kral ölüm döşeğindeyken geçen konuşmalar oldukça duygu yüklüdür. Yine, Birinci Bölüm'ün sonunda Prens Henry, kahraman ve şerefli bir asker olduğu için asilerden Lord Douglas'ın canını bağışlar.

Ayrıca Shakespeare, tiyatro oyunu denen olgunun seyirci tarafından algılanışıyla ilgili olarak keskin sezileri sayesinde pek çok yazarın göze alamayacağı, aklına bile gelmeyecek karmaşık risklere girer ve başarılı olur. Yazarlığı yanında, oyuncu, yönetmen ve profesyonel bir tiyatro adamı olarak zaman zaman oyuncularına biraz seyirci kimliği vermekten -sahnedeki kişilerle onları seyredenleri birbirine karıştırmaktan- hoşlanır ve bundan ilginç sonuçlar elde eder. Oynanan yine bir tür insanlık komedyasıdır. Prens Henry bir anlamda Falstaff'ın ölü taklidi yaptığını hem bilir, hem bilmez. Bu sahne Hotspur'ün sona eren varlığıyla tragedyaya izleri taşır; Prens Henry'nin, öldü sandığı dostu Falstaff'ı uğurlayış biçimiyle buruk ve ürkütücü yankılar yapar. Aynı zamanda, biz seyirci olarak Falstaff'ın ölmediğini bildiğimizden, sahneyi bir düzlemde de komik olarak algılarız. Bu türlü birkaç anlam katmanının, birbiriyle bağdaşmaz gibi görünen düzlemlerde örtüşmesi Shakespeare'in sanatçı yeteneğinin belirgin örneklerindedir.

Falstaff'ın benzersiz komik kişiliği, belki de kara komediyi de aşan yönleriyle bu sahnede özellikle açığa çıkar. Prens çıktıktan sonra Falstaff doğrulur ve Prens'in arkasından bir iki laf atar. Sonra yanında kan içinde yatan Hotspur'ü görür. Onun da ölü taklidi yapmakta olabileceği düşüncesiyle, işi sağlama bağlamak için, bıçağıyla Hotspur'ü kalçasından yaralar. Sonra da insanlara Hotspur'ü kendisinin öldürdüğünü söylemeye karar vererek cesedi sırtlar. Prens Henry ve Lord John Lancaster onu bu halde görünce çok şaşırırlar. Prens, Hotspur'ü kendisinin öldürdüğünü ve o sıra Falstaff'ın cesedini de yerde gördüğünü söyleyince, Falstaff yine bir kaç anlama çekile-

bilecek bir laf kalabalığından sonra, kendini hiç bir şekilde bağlamayan şu sözleri söyler:

Canım pahasına yemin ederim, kalçasındaki şu yarayı ben açtım; eğer adam canlı olup bunu inkar etseydi, yeminle kılıcımın ucunu yedirirdim ona.

(1. Bölüm, V.iv. 150-2)

Zaman zaman insanların inatla ve anlamsızca, söz düzleminde ayrı bir yaşam sürme çabasının çok boyutlu örneklerinden biri olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır Falstaff.

John Lancaster, Falstaff'ın sözlerini "Hayatımda duyduğum en tuhaf masal," diye niteleyince, Prens Henry de, belki Falstaff'ı en iyi tanımlayan sözleri söyler: "Bu da gördüğün en tuhaf adam." Prens John ve Prens Henry'nin, Falstaff'inkini aşan kendi tuhaflıkları başka düzlemlerde yaşandığı için tabii ki burada akla ve dile gelmiyor.

Sonuç olarak, tiyatro tarihinin de, belki yine bir insanlık komedyası olarak adlandırabileceğimiz, en tuhaf sahnelerinden biri bu şekilde sona erer.

Kral taraftarlarıyla asiler arasında barış görüşmeleri yapılmaktadır. Kral'ın kuvvetlerine komuta eden Prens John adına Lord Westmoreland, asilere barış teklifiyle gider; onlarla konuşuktan sonra, şikayetlerini Prens John'a götüreceğini belirtir ve ekler:

İsteklerinizin haklı olduğu ortaya çıkarsa,  
Hepsi yerine gelecek  
Ve düşmanlık konusu olan herşey unutulacak.

(2. Bölüm, IV.i. 143-6)

Westmoreland ayrıldıktan sonra, asilerin liderleri, kendi aralarında, öne sürdükleri şartların kabul edilip edilmeyeceğini tartışırlar. Mowbray, şartlarının kabul edilmeyeceği görüşündedir. Hastings, bağlayıcı bir anlaşma yapılabilirse kaya gibi sağlam bir barış kurulabileceğine inanır. Başpiskopos da, anlaşmayı iyi yapabilirlerse kurulacak barışın "kırıldıktan sonra yeniden kaynayan bir organ gibi," eskisinden daha sağlam olacağını belirtir. Görüşler tüm ihtimalleri kapsıyor gibidir: Ya şartlar reddedilecek ve savaş sürecektir; ya da şartlar kabul edilecek ve barış sağlanacak. Oysa üçüncü bir ihtimal gerçekleşir. Şartlar kabul edilir, ama barış, en azından asilerin beklentileri doğrultusundaki barış, sağlanmaz.

İnsanı insan yapan özelliklerden biri olan “söz”ün anlamı, geçerliği ve değeri bu oyunun ana temalarından birini oluşturur. Oyun süresince insanlar konuşma düzeyinde başka, eylem düzeyinde başka bir yaşam sürerler. Burada sergilenen insanlık durumunun boyutları, basit bir söz-davranış çelişkisinin çok ötesine geçer. Ne zaman ağırlıklı, çarpıcı, kandırıcı, etkili bir söz söylene, ya söylendiği anda veya bir süre sonra bu sözün çürüdüğü, dağıldığı, ne kadar boş ve kof olduğu görülür. Kimi zaman komiktir sonuç, kimi zaman hiç komik değildir, ama hemen her defasında insanı sersemletir, düşündürür, heyecanlandırır.

Her iki tarafın orduları karşı karşıyadır. Kral'ın kuvvetlerinin komutanı, Kral'ın küçük oğlu, Lancaster Prensi John asilerle son olarak görüşmektedir. Önce, başta Başpiskopos olmak üzere, asi liderleri giriştikleri işten dolayı paylar. Sonra da, asilerin isteklerini uygun bulup bulmadığının sorulması üzerine, tantanalı sözler, sıcak ve içtenlikli ifadelerle şu güvenceyi verir:

Ben hepsini uygun ve geçerli buluyorum.  
Ve burada soyumun şerefi üzerine yemin ediyorum ki  
Babamın amaçları yanlış anlaşılmıştır.

.....

Lordlarım, sorunlarınız ele alınacak  
Ve haksızlıklar giderilecektir;  
Size söz veriyorum. Eğer bu sözüm sizin için yeterliyse,  
Karşılıklı adamlarımızı dağıtalım  
Ve memleketlerine gönderelim.  
Şimdi burada, iki ordu arasında,  
Dostça içelim ve kucaklaşalım.  
Öyle ki, burada bulunan herkes,  
Aramızda yeniden kurulan dostluğa ve sevgi bağına  
Tanık olsun ve haberi memleketine götürsün.

(2. Bölüm, IV. ii. 54-65)

Bunun üzerine Başpiskopos, “Verdiğiniz Prens sözü benim için yeterlidir,” der. Bir yüzbaşıyla, asi kuvvetlerine barış haberi iletilir ve dağılmaları bildirilir. Şarap kupaları karşılıklı kaldırılarak barış kutlanır.

Buraya kadar her şey olağan görünür. Yalnız, Shakespeare araya küçük bir şaşırtmaca sokuşturur. Asi liderlerden Mowbray'le

Başpiskopos ve Kral'ın komutanlarından Lord Westmoreland aralarında kısaca konuşurlar:

Mowbray: Birden içime bir sıkıntı geldi.

Başpiskopos: İnsanlar felaket öncesinde neşeli olur;

Ama hüznün güzel şeylerin habercisidir.

Westmoreland: Öyleyse neşeli ol kuzen,

Çünkü içine hüznün çöktüyse,

Yarın güzel şeyler olacak demek bu.

Başpiskopos: İnanın, birden çok hafiflemiş hissettim kendimi.

Mowbray: Sizin kuralınız doğruysa, bu kötüye işaret.

(2. Bölüm, IV. ii. 80-6)

Shakespeare, fırtına öncesi durgunlaşan havayı kısa bir "fars" esintisiyle bulandırmış, sözün nerdeyse "absurd"e varan ölçüde istenen anlama çekilebileceğinin, istenen amaca hizmet eder bir kalıba sokulabileceğinin kısa bir örneğini vermiştir.

Bu sırada Prens John da Lord Westmoreland'dan kendi ordularının da dağılması için talimat vermesini ister. Westmoreland çıkar ve bir süre sonra geri gelir. Prens John'la aralarında şu konuşma geçer:

Prens John: Evet kuzen, ordumuz niye duruyor?

Westmoreland: Komutanlar beklemek için sizden emir almışlar; Sizin emrinizi duymadan dağılmıyorlar.

Prens John: Görevlerini biliyorlar.

(2. Bölüm, IV.ii.98-101)

Bu konuşmanın hemen ardından Westmoreland her üç asi lideri de vatana ihanetten tutuklar. Shakespeare bu sahneyi uzatmaz. Prens John'un kişiliği üzerinde de uzun boylu yorumlara yer vermez. Haklı-haksız konusunda nokta şu birkaç cümleyle konulur:

Mowbray: Adil ve şerefli bir şey mi bu yaptığınız?

Westmoreland: Ya sizin topluluğunuz?

Başpiskopos: Sözlerinizi böyle mi tutuyorsunuz?

Prens John: Size hiç bir borcum yok.

Bana ilettiğiniz şikayetlerle ilgili

Gerekli tedbirleri alacağıma söz verdim,

Ki bunu da, şerefim üzerine temin ederim,  
 Elimden gelen titizlikle yapacağım.  
 Ancak, siz asilere gelince,  
 Ayaklanmanın ve yaptığınız işlerin bedeli neyse,  
 Ödemeye hazırlanın.  
 Bu adamları düşüncesizce topladınız,  
 Akılsızca buraya getirdiniz ve aptalca dağıttınız.

(2. Bölüm, IV. ii. 110-9)

“O zaman öyle demiştik, şimdi böyle diyoruz,” diyor John ve aynı o zaman yaptığı gibi yine şerefi üzerine söz veriyor. Asiler idama götürülüyor olmasa, durum nerdeyse komik olacak. Kulaklardaki tınısıyla gerçekten çarpıcı ve ustalıkli olan son iki dize, burada sergilenen ve insanın kafasını karıncalandıran insanlık komedyasına uygun bir bitiş olur.

IV. *Henry*'de sık sık görüldüğü gibi, insan yaşamının hiç beklenmedik bir anında, ama önemli bir anında, birden söz, eylem, yaşam yerine geçiyor. Söz, bu nedenle, yaşamın, dramatik hareket yanında, dramatik söze dayalı bir uzantısı olan tiyatro için uygun bir hammadde.\*

Biraz önceki örnekte görüldüğü gibi, sonunda çekilen tüm acılar, doğru yanlış tartışmaları, dağılan aileler, çığnenen kurallar, uzun iç çatışmaları, değişen kişilikler, onca kargaşa, kısa bir söz çatışmasıyla, rastgele bir yerde, anlamsızca bağlanıyor. Basılan bir düğmeyle, bir zaman dilimi siliniyor; aynı coşkuyla, aynı inançla, aynı sonuçla, herhangi bir yer ve zamanda tekrarlanmak üzere. Bütün bunlar acıklı olamaz; çünkü acımayı da içine alan değerler, silinenler arasında. Komik olamaz, çünkü paylaşacak kimse yok. Olsa olsa bir komedyadır sergilenen. Anlamadığımız, ama huzursuzluğunu da üzerimizden tam sıyrıp atamadığımız bir komedyadır.

Shakespeare'in bir kısım insanları, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, kendi yaşamlarının bütünlüğü kapsamında, kompartmanlar içinde, birbirinden bağımsız düzlemlerde yaşarlar. Bu düzlemler, her bireyin canı hângi değer, ilke, kural veya kuralsızlık istiyorsa,

\* Günümüz tiyatrosunda sözün önemi küçümseiyor. Ama, söz tiyatro sahnesinden kalkarsa, sözü bu denli önemseyen, onu bu denli kötü ve kötüye kullanan, sözün bu denli acemisi ve bu denli kölesi olan, varoluşunu hâlâ sözle uzlaştıramamış olan insanla söz arasındaki etkileşimin günlük yaşama yansımaları nasıl boyutlarını nasıl görebiliriz?

ona göre donatılmıştır. Arada bir, sözler aracılığıyla yüce anlamlı veya öyle görünen mesajlar salınır boşluğa. Bu mesajlar canı isteyenlerce, istedikleri zaman, istedikleri biçim ve dozda alınır. Erdem onur, doğruluk ve benzeri kostümler bireylere rollerine göre giydirilir; sonra sahnenin değişmesiyle birlikte üzerlerinden çıkarılır. Ne iyidir bu, ne de kötü. Yalnızca böyledir. Shakespeare'in bu tür insanları, her söz ve davranışlarıyla sanki moral değerler açısından sürekli mükemmele ulaşma çabası içinde oldukları sinyali verirler. Ama sinyaller susup hareket durduğunda zihinlerde kalan, ürkütücü bir amoral varoluş silüetidir.

Sanırım Shakespeare'in anlayamadığı ve bize ilettiği de bu. Yukarıdaki sahne sonunda zihnimizde kalan kekre tadı başka sahnelerde de buluruz. Çok şeyler çağrıştırıyor böyle sahneler. Hepsini sıralamaya imkan ve gerek yok (fazla açıklama da hem sanatçıya hem de okur/seyirciye saygısızlık ve bağımsız değerlendirmesine müdahale olabilir). Ama belki, sanat ve gerçeği ne denli birbiriyle bağlantılı düşünsek de, anlaşılmayan, yeryüzündeki yaşam değil, tiyatro sahnesindeki yaşamdır. Yani, yazar hem yaratıyor, hem de yarattığını şaşırtıcı ve anlaşılması zor buluyor. Tuhaf. Belki de sözlerle oynayarak anlamları saptırmak Shakespeare'den okur/seyirciye ve burada görüldüğü gibi eleştirmene de bulaşıyor.

Kral taraftarlarıyla asilerin bir bölümü arasında çatışmalar sürmektedir. Falstaff savaş alanında koştururken karşısına asilerden Sir John Colevile adlı bir şövalye çıkar. Colevile Falstaff'ı tanır ve inanılmaz bir şekilde ona kuzu kuzu teslim olur. Falstaff kısa bir süre sonra Prens John'a olayı şöyle anlatır:

Yorgunluktan bitkin düşmüşken bile, katıksız ve kusursuz yiğitliğim sayesinde, Dale'li Sir John Colevile adlı azgın bir şövalye ve yaman bir düşmanı esir aldım. Nasıl mı oldu? Beni gördü ve teslim oldu; yani, o kanca burunlu Romalı gibi, "geldim, gördüm, yendim", desem yalan olmaz.

(2. Bölüm, IV. iii. 36-42)

Buraya kadar komik sayılabilecek bu durum birkaç dakika sonra beklenmedik bir şekilde buruklaşır ve komedyaya dönüşür. Çünkü Prens John, sanki gerçek savaşta değilmiş de savaş oyunu oynuyormuş gibi teslim olan Sir John Colevile'in de derhal ötekilerle birlikte York'a gönderilip idam edilmesini emreder.

Burada Falstaff'ı yalnızca kendi çıkarı ve kaderi ilgilendirmektedir. Prens John çıktıktan sonra arkasından, belki yukarıdaki sahnenin genel anlamına da uzaktan ışık tutan bir laf atar: "Hay Allah, bu ağır kanlı çocuk benden hoşlanmıyor; adamı güldürmek de mümkün değil. Ama buna şaşmamalı; şarap içmiyor çünkü." (2. Bölüm, IV. iii. 85-7) Sonra da şarabın yararları üstüne uzun bir konuşma yapar.

Savaşın artık Kral taraftarlarınca kazanıldığı belli olmuştur. Ancak Kral iyice ağırlaşmış ve ölüm döşeğine düşmüştür. Prens Henry ile Kral arasında oldukça dokunaklı sahneler geçer. Küçük bir yanlış anlamadan sonra baba-oğul sevgi bağlarını perçinlerler. Bu duygusal sahnenin sonuna doğru, okur/seyirciyi biraz irkilten ve kafasını karıştıran bir konuya değinir Kral:

Tanrı bilir ne dolaylı yollardan,  
Ne ara sokaklardan geçerek bu taca ulaştım,

...

Senin başına inişi ise daha yumuşak,  
Daha hakça ve güvenli olacak.

...

Şu tacı elde edeceğim diye yaptıklarım için  
Tanrı beni bağışlasın.

(2. Bölüm, IV. v. 183-5, 187-8, 218)

Yani, "ben bu tacı hak etmemiştim, zorla ve dalavereyle ele geçirdim; ama sen onu bir Kral'dan devralacağın için suçlu olmayacaksın," diyor. "Kötülüğün ödülüyle yasaların, iyiliğin, taç ve tahtın satın alınması," Shakespeare'in işlemekten bıkmadığı bir konu. IV. Henry'den başka, *Hamlet*'in, *Macbeth*'in ana temalarından biri, "Eğer insan her yola başvup yetkili bir mevkiye erişebilirse, örneğin Kral olabilirse, kimse ona kötü diyemez, çünkü o en büyüktür, yasaları o yönetir, iyiyi kötüyü o belirler."

Prens Henry içinse burada tartışmalı veya bulanık veya vicdan muhasebesi gerektiren bir konu yoktur:

Prens Henry: Ulu efendimiz,

O tacı kazandınız, giydiniz, taşıdınız, bana verdiniz;  
O halde benim olması gerektiği açık ve tartışılmaz.

Ben de elimden gelen çabayı gösterip  
Hakkım olan bu tacı koruyacağım.

(2. Bölüm, IV. v. 220-4)

Güçlü, gösterişli, çarpıcı ve ağırlıklı sözler bunlar. Nerdeyse ahlaki değerlerin yerine geçebilir izlenimini veriyor. Karşımızda ne istediğini bilen, vicdanı tertemiz, zihni berrak bir prens var. Eğer biz de ironiyi bir yana bırakırsak, ki gerçek boyutları görebilmek için bırakmamız şart, bu oyunda sergilenen yönleriyle insanoğlunu anlamanın ne denli güç, yaşamın ne denli tuhaf olduğunda Shakespeare'le aynı görüşte oluruz sanıyorum.

Kral IV. Henry ölür. Prens Henry, Kral V. Henry olarak tahta geçer ve hemen sonrasında gerçekten etkili bir konuşma yapar. Krallığından önce kendisine yakın olmayanların şimdi hışmından korktuklarını görünce açık ve anlamlı sözlerle onların yüreğine su serper:

Kardeşlerim, acınız korkuyla karışmış.  
İngiliz sarayı burası, Türk sarayı değil;  
Murat'ın yerine de Murat geçmiyor;  
Harry'nin yerine Harry geçiyor.

(2. Bölüm, V. ii. 46-9)

Yani diyor ki, "biz iktidara geldiğimizde öyle hemen yandaşlarımızı kayıran, düşmanlarımızı ayıklayan insanlardan değiliz." Prens sonra, prensliği zamanında baş düşmanı bildiği, yaptığı ser-serilikler yüzünden kendisini paylayan, hapse atan Lord Başyargıç'ı bağışlayarak ve bağrına basarak, somut bir örnekle sözünün eri olduğunu gösterir. Dahası, babasının ölümünden hemen önce onunla yaşadığı dokunaklı sahneyi bu kez Başyargıç'la yaşar:

Siz beni adalete teslim ettiniz; ben de,  
Hiç leke sürmeden taşıdığınız bu kılıcı  
Size teslim ediyorum.  
Bu kılıcı yine, bana karşı yaptığınız gibi,  
Aynı cesur, adil ve tarafsız ruhla kullanın.

Benim gençliğime siz babalık edeceksiniz.

(2. Bölüm, V. ii. 112-9)



Önceki Prens, şimdiki Kral Henry bunları söylerken kimsede çit yok. Herkes huşu içinde. Yaşam o anda kristalize olmuş. Herkes varoluş düzleminin sınırları içinde kulak kesilmiş. Kral V. Henry'nin kişiliğinde bir yüce insanı dinliyor. Zaman durmuş, ne geçmiş akla geliyor şimdi, ne gelecek düşünülüyor. O an yaşanıyor; o an gerçek. Yine ironiden arındırırsak değerlendirmemizi, yaşamın ne anlaşılabilir şey olduğunu bir kez daha, heyecanla düşünmemek elde değil.

Zaman zaman, ustalıklı kullanılmış ironiyi değerlendirmekle birlikte, onun çekiciliğine kanmadan, Shakespeare'in bizi başka boyutlara da, ironinin ötesinde uzanan, insan bilgiçliğinin net görüş alanı dışına çıkan, sınırsız bulanıklığa dikkatimizi çekmek istediğini akıldan çıkarmamalıyız. Çünkü ironi, ne kadar derin olursa olsun, bir ölçüde bilgiçlik çağırır, bilgiçliğin ise sınırları bellidir. Çünkü Shakespeare, örneğin sözü edilen sahnedeki ironiyi açığa çıkarmak isteseydi, Hamlet gibi duyargaları ince ayarlı, söz sektirmeyen bir kişiyi; veya Lear'in soytarısı gibi bir ayırıcı kullanabilirdi.

Arkadaşı Prens Henry'nin Kral olduğu haberi Falstaff'a ulaşır. Falstaff'ın tepkisi:

Talihin baş kahyasıyım şimdi ben!... Kral benim özlemimle yanıyordur şimdi... İngiltere'nin yasaları benim emrimde. Dostlarımın başına talih kuşu kondu. O Lord Başyargıcınsa vay haline!

(2. Bölüm, V. iii. 126-34)

Falstaff derhal toparlanır ve taç giyme gününde Londra'ya ulaşır. Kral maiyetiyle birlikte geçerken onun yolunu bekler. Bu arada yanındaki Yargıç Alık ve Çapulcu Piştov'la konuşmaktadır:

Bakın sayemde Kral sizleri nasıl onurlandıracak. Yaklaşırken ona şöyle bir gülücük yapacağım- o sırada yüzünde bana karşı belirecek ifadeye dikkat edin.

(2. Bölüm, V. v. 5-8)

Kral yaklaşırken Falstaff'ın heyecan dozunda da tırmanma görülür:

Falstaff: Yolun tozuyla, teriyle, kiriyle burda duruyoruz. Tek isteğimiz onu görmek; başka düşüncemiz yok; her işi unutmuşuz; sanki onu görmek dışında dünyada yapılacak iş kalmamış gibi.

(2. Bölüm, V.v. 24-7)

Falstaff'ın konuşma tarzına birden sokulan şiirsel tavır ve tını, dikkatimizi yeniden "söz-eylem" ikilisine çeker ve belki de kulak kesilmemizi sağlar. Yine söz ön plana çıkmış, kimi tersliklerin, kimi sahteliklerin, kimi tuhafıkların haberciliğini yapmaktadır.

Kral yaklaşır. Falstaff ilk çıkışını yapar: "Tanrı seni korusun sevgili yavrum!" Kral önce Falstaff'la konuşmak niyetinde bile değildir. Yanındaki Başyargıç'a, "Konuşun şu budalayla", der.

Bu sahnedeki duygusal tırmanma sürecektir ve bir dorukta noktalananmış gibiyken, birden sanki yol biter. Keskin ve beklenmedik düşüşlerdeki komedi potansiyelini Shakespeare her zaman büyük bir ustalikle kullanmıştır. Kral'ın Başyargıç'a söylediği sözlerle birlikte, tiyatro tarihinin önemli "anticlmax" lerinden biri, çok yönlü anlam titreşimleri olan bir sahne, bir komedyaya yaşanır.

Falstaff: Kralım! İlanım! Seninle konuşuyorum ben, gönül dostum!

Kral: Seni tanımıyorum ihtiyar. Git dua et.

Ak saçlar budala bir soytarıya hiç gitmiyor.

Buna benzer birini çoktandır rüyamda görüp duruyordum;

Yiyip içip şişmiş, kocamış ve azgın birini.

Ama şimdi uyandım ve rüyamdan tiksiniyorum.

Bundan böyle gövdeni küçültüp erdemlerini büyütmeğe bak.

Tığınmayı bırak; unutma ki mezarlar,

Senin gibiler için ağızlarını üç kat geniş açıp bekliyor.

Bana yine aptalca bir sululukla karşılık verme;

Sanma ki ben, artık eski bildiğin benim.

...

Önceki benliğimi kovdum yanımdan;

Önceki yoldaşlarıma da aynı şeyi yapacağım.

...

Seni kovuyorum-

Beni yanıltanların hepsini kovduğum gibi-

(2. Bölüm, V. v. 46-64)

Falstaff afallamıştır. Yargıç zlık hemen duruma uyum sağlayıp, Falstaff'tan kendine olan bir pound borcunu ödemesini ister. Fals-

taff hâlâ bütün bunların geçici olduğuna, Prens'in dışarıya karşı böyle görünmesi gerektiğine, ama sonra kendisini çağırıp her şeyi düzeltereğine inanmaktadır.

Ama Başyargıç, Falstaff ve arkadaşlarının hapse atılmalarını emreder. Falstaff'ın oyundaki son sözleri, "Lordum, lordum..." olur. Bu sahneyi Piştov, "absurd"e varan şu sözlerle kapatır: "Si fortuna me tormenta, spero me contenta" (Kader acı olsa da ümit tatlıdır).

Kral'ın Falstaff'a söylediği son sözlerde ve onu izleyen sahnede komedinin hammaddesi olan pek çok öğe vardır: Falstaff'ın beklentisi ile Kral'ın davranışı arasındaki uyumsuzluk; Falstaff'ın abartılı hitap şekli; Kral'ın Falstaff'la ilgili olarak kullandığı, yine aşırılık ve fantazi unsuru içeren benzetme ve nitelemeler; simetrik kıyaslamalar, gereksiz özentili bir dil ve sanki insandan bağımsız, ama insanın içinde bir parazit gibi varlığını sürdüren "söz" gibi.

Falstaff'ın sonu ne tam trajik-çünkü Falstaff pek acınacak biri değil; üstelik her kalıba uyabilen kişiliğiyle yeniden kalkınabilir-Ne de tam komik-çünkü bir kalemde bir dostluk, bir insan kesilip atılıyor. İçimizden şaşkın bir ses kimbilir kaçınıcı kez soruyor: "Bu ne biçim dünya? Kim bu insan denen yaratık?"

Kişiyi şaşkınlığa düşüren, kafasında tiyatro, yaşam ve insanla ilgili rahatsız edici, uyarıcı, kafıcı ve doğurgan düşünceler uyandıran, belli bir kalıba sokulması güç bir sahne yine bu. Tuhaf bir sahne.

